

Мальцева О. И. Социальное воспитание в Украине в годы Второй мировой войны и послевоенное время

В статье рассмотрено состояние образования и воспитания в Украине во времена фашистской оккупации, проанализированы основные направления, формы и методы советского воспитания в 40-х годах XX столетия.

Ключевые слова: социальное воспитание, советское воспитание, дети войны, фашистская образовательная политика.

Mal'tseva O. I. Social education in Ukraine during World War II and the postwar years

The article reviews the state of education in Ukraine at the time of the Nazi occupation, analyzes the main directions, forms and methods of Soviet education in 40-th XX century.

Key works: social education, Soviet education, children of war, Nazi educational policy.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК 37.013(477.87)"19"+371.3

Н. В. Марфинець

**ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЛІТЕРАТУРНОГО
КРАЄЗНАВСТВА У ШКІЛЬНИЦТВІ
ЗАКАРПАТТЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Шкільне літературне краєзнавство на Закарпатті має глибокі коріння та багаті традиції. На сьогодні цей феномен потребує осмислення з позицій розуміння його як історико-культурної цінності. Розв'язання цього завдання можливе через всебічне дослідження шкільництва, внеску педагогів-краєзнавців, письменників, фольклористів, культурно-освітніх діячів у розвиток літературного краєзнавства. Саме історико-культурний підхід у вивченні означеної проблеми дасть можливість, як на нашу думку, якнайглибше зрозуміти закономірності, тенденції та особливості розвитку змісту літературного краєзнавства на виділеному етапі, об'єктивно оцінити сучасний стан з перспективою подальшого удосконалення та використання у сучасному навчально-виховному процесі.

Загальні тенденції розвитку освіти на Закарпатті висвітлено у працях А. Волошина, В. Гомонная, А. Ігната, В. Сагарди, М. Талапканича. Окремі аспекти генези літературного краєзнавства через призму історичного розвитку простежуємо у працях Д. Данилюка,

І. Гранчака, П. Магочія. Вивченню певних аспектів окресленої проблеми присвячені дисертаційні дослідження Л. Маляр, Т. Надім'янової. Проте використання елементів літературного краєзнавства у школах Закарпаття на початку ХХ століття дослідниками не вивчався.

Отже, метою статті є дослідити процес використання елементів літературного краєзнавства та розвитку його змісту у шкільництві Закарпаття на початку ХХ століття. Відповідно до мети було поставлено такі завдання:

1) з'ясувати суспільно-політичні та історико-культурні чинники, які мали вплив на шкільне літературне краєзнавство на початку ХХ століття;

2) дослідити стан шкільництва і простежити його зв'язок із літературним краєзнавством;

3) виявити, за якими напрямками збагачувалося шкільне літературне краєзнавство у досліджуваній період.

На міцному фундаменті, закладеному будителями краю О. Духновичем, О. Павловичем, І. Сільваєм, І. Раковським, А. Кралицьким, розвивалося літературне краєзнавство у кінці ХІХ– на початку ХХ століття на території краю. В історії шкільництва – це складний і суперечливий період розвитку, позначений з одного боку позитивним впливом національного відродження на межі століть, а з іншого – посиленням асиміляційних процесів Австро-Угорського держави у галузі шкільництва. Патріотично налаштовані освітяни краю добре усвідомлювали, що одним із найвирішальніших факторів формування національної свідомості русинів є система освіти, тому боролися за збереження руських шкіл, за введення у зміст шкільної освіти творів рідної літератури.

Політика насильницької денационалізації, важкий економічний стан привели до того, що у 1894-1895 навчальному році в краї працювало 375 народних угорських шкіл, 167 двомовних (русько-угорських) і тільки 74 – руські [5, с. 50]. З 1897 року зростає число мадярських шкіл, а немадярських – постійно зменшується. Необхідно зазначити, що початкова народна школа в цей період складалася з двох навчальних курсів: шестирічного (1-6 класів) та трирічного (повторювального) [4, с. 17].

Після схвалення у 1907 році закону Аппоні, названого іменем міністра культури і освіти Угорщини, мадярську мову використовували при викладанні більшості предметів, а будь-яку літературу „патріотичного змісту” повинен був попередньо схвалювати міністр освіти [6, с. 216]. Вчителі були змушені присягати державі у вірності, і закон зобов'язував їх розвивати і зміцнювати в душах дітей дух відданості Угорській батьківщині [6, с. 44]. У початкових школах неугорського населення на вивчення мадярської мови відводилось від 18 до 24 годин на тиждень. Тому вже напередодні першої світової війни в усіх школах, за винятком 34 початкових, навчання велося тільки угорською мовою [6, с. 106]. Угорську мову було оголошено єдиною

державною мовою на всій території Австро-Угорської держави. А. Волошин у „Короткій історії педагогіки для учительських семінарій з приводу зазначеного писав: ...тільки в церкві і в церковній школі жила іскорка народного духа...сини народу, що училися в малярських школах, винародовилися, і так народ остався без своїх вождів і заступників” [2, с. 72].

Навчально-виховний процес горожанських шкіл і гімназій у цей період цілком спрямовувався на засвоєння учнями мови і культурних надбань угорського народу. У цей період у 9 діючих горожанських школах рідна мова не вивчалася навіть факультативно. Горожанські школи мали 6-річний курс навчання для хлопців та 4-річний – для дівчат [4, с. 17]. І хоч у навчальному плані горожанських шкіл поряд із угорською мовою вказувалася і мова національності, проте на практиці викладалася лише угорська мова [5, с. 54]. Навчання на виключно малярській мові в цей час проводилося і у двох торговельних школах (Ужгороді, Мукачеві), спеціальній керамічній (Ужгороді) та п'яти ремісничо-промислових школах [8, с. 23].

Щодо середньої ланки освіти, то, в цей період не було жодної середньої школи з рідною мовою навчання. В Ужгородській, Мукачівській і Берегівській гімназіях мовою викладання була угорська [5, 58]. Крім того, у навчальних планах гімназій спостерігається щорічне збільшення кількості годин на вивчення угорської мови, а викладання рідної мови було цілком знято з навчального плану [5, с. 60]. Окрім Ужгородській гімназії, де курс рідної мови читав Є. Сабов, усе було малярське [6, с. 44].

Однак і в таких вкрай несприятливих суспільно-політичних обставинах підкарпатські русини завдяки любові до своєї рідної культури всіма способами намагалися вивчати рідну мову і словесність. Прогресивна частина учителів продовжувала навчати дітей на руській мові [5, с. 53].

Зауважмо, літературне краєзнавство на даному етапі виступає складовою предмета „русська мова”. Цей предмет поєднував у собі вивчення мови і літератури на основі принципу інтегрованої словесності.

Вище зазначене дає підстави простежити використання елементів літературного краєзнавства на прикладі народних шкіл та Ужгородської гімназії.

Помітний слід у розвиток змісту шкільного літературного краєзнавства на даному етапі внесли культурно-освітні діячі – Євменій Сабов і Августин Волошин. Особливої уваги заслуговують навчальні видання „Христоматія церковно-славянських и угро-руських литературных памяников” (1893) Є. Сабова [7], „Читанка для угро-руської молодежи” (1908) [3], „Азбука угро-руського и церковно-славянського чтенія” [2] А. Волошина. Це перші книги для читання, які представляють шкільне літературне краєзнавство на даному етапі.

Уже в перших навчальних посібниках з літературного краєзнавства неважко простежити концентрування змісту навколо напрямів: 1) громадянсько-патріотичний компонент; 2) морально-ціннісні орієнтири; 3) фольклор, елементи народознавства; 4) історико-географічна складова літературного краєзнавства.

Громадянсько-патріотичний компонент літературного краєзнавства у творчому доробку Є. Сабова [7] на цьому етапі наповнюють твори, в яких дітям прищеплювалася любов до отчого краю, рідної мови, народу, історії. Шанобливе ставлення до мови, взаємозв'язок мови і мислення, залежність історико-культурного розвитку будь-якого народу від ступеня розвитку його мови показано на прикладі твору А. Кралицького „Язык и словесность”. У поезії О. Павловича „Батькови Духновичу” [7, с. 162] наводиться приклад безкорисливого служіння на благо рідного народу „землі нашої мужа великого”, „вождя знаменитого” О. Духновича.

Громадянсько-патріотичний компонент літературного краєзнавства на даному етапі збагачується рядом художніх творів, у яких передана краса „дикоживописного раю” (Ю. Ставровський-Попрадов), мальовничість природи Карпат, „однієї із найбідніших Ірландій на світі” (А. Митрак). Пейзажні зарисовки представлено у творах „Путевыя впечатлѣнія на Верховинѣ”, „На Верховинѣ” А. Митрака, „Очерк изъ Попрада”, „Госка по Отчизнѣ” Ю. Ставровського-Попрадова. У них змальовано „особый край, наполненный весь горами, над которыми и тут и там возвышаются полонины, мѣстами еще снѣгом покрыты, а в узеньких долинах разметанья хижины верховинських сель” [7, с. 125].

Ідеї патріотизму у педагогічному доробку Є. Сабова знаходять свій вияв і в науково-популярних розповідях на історичну тематику. Серед яких – уривки „Историческія черты урурусских” І. Дулішковича [7, с. 110], „Изъ Всемирной Исторіи” В. Кимака [7, с. 107].

Більш яскраво представлений громадянсько-патріотичний компонент літературного краєзнавства у творчому доробку Августина Волошина [1; 3]. Його наповнили такі твори: „Отчизна”, „Родное село”, „Моя родина”, „Что наймилѣйше?”. Ці твори розповідали дітям про „малу батьківщину” – „отчизну”, що це „єсть родна земля наша, где жили отцы и дѣды, где родилися и живеме мы сами”, „кому ж не любя земля отцов и дѣдовъ, кому не мила родна земля” – „Отчизна” [3, с. 72 – 74]. Вона – „наймилійша”, „свята” („Что наймилѣйше? ”). Така думка втілена і у прислів'ї: „Родний край – то земний рай” [3, с. 235]. Однак істинна любов до рідного краю бере початок від отчого порогу, рідного села, хати – провідна думка поезії „Родное село”. Бо „там мня колысали”, „там изъ матернихъ усть дань мнѣ родный языкъ”, „к материному слову я крѣпко привыкъ” [3, с. 76 – 77]. У творі „Родина” (із народного відгуку Михайла Верешмартія) звучить заклик бути вірним сином рідного краю: „Земли твоей сыне родной/ будь ты всегда верен/ она была ти колыской/ в ней будеш погребень” [3, с. 233].

Вагомим напрямком у розвитку шкільного літературного краєзнавства на даному етапі стає фольклор та елементи народознавства. Народні казки, приповідки, перекази, бувальщини, колядки, пісні, анекдоти, які наповнюють фольклорний компонент, у підручнику Євменія Сабова [7] подано на „подлинных угро-русских нарѣчіяхъ”. Про очікування Різдва Христового та родинні звичаї, пов’язані із приготуванням до нього, розповідається у творі народознавчого змісту „Елка” (Хр. Манкович) [7, с. 144]. Інше велике світле свято, яке приходить у „подкарпатські сім’ї”, – Воскресіння Спасителя – оспівується у поезії „Христос воскрес!” [7, с. 169 – 170]. Вся природа – „верхи, доли, глушь Карпата” – застигли в очікуванні „праздника”, який символізує „чистоту сердець”, несе віру, надію, любов у кожна родину.

Фольклорний компонент у доробку А. Волошина представляють народні співанки „Солодка ми мамко”, „У Сиготі, у болоті”, „Яблонька”, „Дала мене моя мамка”, прислів’я (зібрані І. Чурговичем), віршований твір єпископа Василя Поповича „Коляда” [3].

Слід доповнити, що народознавчий компонент у творчому доробку А. Волошина тісно переплетений із релігійною тематикою. Він наповнений творами, які роз’яснювали основні положення християнської віри, історію церкви, матеріали про християнські свята („Рождество Пресвятої Діви Марії”, „Покров Пресвятої Богородиці”, „Вход в храм Преподобнословенної Діви Марії”, „Святий отець Миколай”, „Святий вечір”, „Рождество Христово”, „Стрітєння Господне”, „Преображеніє” і т.д.) [3].

У ряді художніх та дидактичних текстах навчальних видань А. Волошина, Є. Сабова знаходять відображення питання морально-етичного виховання молоді, які засновані на Євангельських засадах правди, смиренності, людинолюбстві. Безсумнівно, такі зразки творів дають підстави виокремити у структурі літературного краєзнавства морально-ціннісний компонент.

Так, в оповіданнях „Будь благородый относительно родителей своихъ”, „Дума” („Над могилою родительницы”) у педагогічному посібнику Є. Сабова [7] йдеться про споконвічні моральні норми, традиції, звичаї, які пов’язані із шанобливим ставленням до батьків, членів сім’ї, родини.

Морально-ціннісний напрям у педагогічному доробку А. Волошина збагачують твори, в яких розповідається про кращі моральні чесноти: допомога ближньому („Пчела и голуб”, „Любов к ближнему”, „Прихожий”), милосердя („Добрый Василько”, „Сирота”), чесність („Честность”), повага до батьків („Мама и дѣти”, „Молодой Вукашевич”), працьовитість – „Встань по утру”, „Два плуги”, „Завещанье”, „Завтра”. Ряд творів засуджують негативні риси людського характеру – злодійство, брехливість („Черный петухъ”, „Яблока”, „Чужое не рушай!”, „Брехун”) [3].

У цей період зароджується соціально-побутова складова у структурі шкільного літературного краєзнавства. Якщо у антології Є. Сабова цей компонент представлений кількома творами – „Домашній бытъ угро-русскаго крестьянина”, „Тко завинив”, – які дуже точно розкривали побут та характер „угро-русскаго крестьянина”, котрий з дитинства, з „колыбели”, звик боротися з труднощами [7, с. 130]. То у педагогічному доробку А. Волошина соціально-побутовий компонент наповнили твори-розповіді про заняття сільськогосподарською працею людей („Загорода”, „Поле”, „Нива”, „Новий хліб”), про свійських тварин („Квочка и курчата”, „Домашні скоти”, „Пчолки и ихь мати”, „Не задирайся со скотом”), найпоширеніші ремесла у краї („Столяр”, „Кузнец”, „Пекар”, „Портной”, „Сапожник”) [1; 3].

Історико-культурний компонент наповнили твори, в яких розповідається про завоювання краю Арпадом („Казка о бѣломъ конѣ”), діяльність „истиннаго Отца, основателя и добродетеля” Корятювича („Святыи Стефан I. Цар Угорскій”), царювання у XV столітті славного і справедливого Матвія („Цар Матій”), діяльність князя Раковція II (стаття Ю. Жатковича „Князь Франциск Раковцій II”) та єпископа В. Тарасовича („Василій Тарасович, єпископ мукачевскій”) [3].

Географічний компонент як напрям літературного краєзнавства започатковує текст „Тиса” у педагогічному доробку А. Волошина – епічна розповідь про найбільшу річку „отечества”, яка бере початок в Марамороши і проходить через цілу Угорщину від Карпат до Дунаю. Вода в ній „чиста и бистра в Марамороши”, а нижче – „каламутна, сива і тиха” [3, с. 76 – 77].

Збагаченню соціально-побутового, фольклорного та народознавчого компонентів літературного краєзнавства у цей період сприяють публікації на сторінках газет „Неділі” та „Науки” (редаговані А. Волошином, М. Врабелем), матеріали духовно-літературного журналу „Листок” та народного календаря „Місяцеслов”. Серед яких – народознавчі тексти – „Песнь на Рождество Христово” (Місяцеслов, 1901), „Рождество Христово” (Неділя, 1906, №1), „Коляда” (Неділя, 1906, №1), „Колядка” (Листок, 1889); фольклорні твори – народні співанки І. Білака, О. Довговича, І. Дем’яна, Л. Дем’яна (Місяцеслови на 1911, 1915 рр.), прислів’я (Місяцеслов на 1908); історичні відомості – „Князь Федорь Корятювич” (Місяцеслов на 1903), віршований твір Урїїла Метеора „Федорь Корятювич” (Місяцеслов на 1903 р.), „Чернецка обитель” (Е. Мустіянович, Місяцеслов, 1908), „Кто быв Духнович” (М. Мейгеш, Мысяцеслов на 1909 р.), народна балада про Довбуша І. Білака „Ой по подь гай зелененький” (Місяцеслов, 1909); твори соціально-побутової тематики – „Лѣтнія работы угроруссовъ” (Листок, 15(27) червня 1889), „Сѣнокосы угроруссовъ” (Листок 6 (18) червня 1889); твори патріотичної тематики – поезія „Къ Угро-Русским” Попрадова (Церковний Місяцеслов на 1894 р.), „На Верховині”

А. Митрака (Церк. Місяцеслов на 1894 р.), „На родині” І. Югаса (Церковний місяцеслов на 1907 р.) тощо.

Крім того, у кінці XIX -поч. XX ст. у краї збагаченню шкільного літературного краєзнавства сприяло певне піднесення культурно-освітнього життя краю. Активізувалася робота по збиранню та публікації зразків народної творчості на Закарпатті. Так, В. Гнатюк під час шести екскурсій зібрав цінний етнографічний матеріал. Львівське Наукове товариство ім. Шевченка на сторінках наукових видань „Етнографічний збірник”, „Записки Наукового товариства ім. Шевченка” пропагувало історію та культуру краю, залучаючи до співпраці і закарпатських культурних діячів.

Отже, розвиток змісту літературного краєзнавства у шкільництві краю на кінець XIX – початку XX століть зумовлений соціально-історичними обставинами – перебуванням краю у складі Австро-Угорської монархії. Активність відносно незначної незмадяризованої частини інтелігенції, її висока ерудиція і освіченість, добрі знання з європейської педагогіки сприяли включенню регіональної літератури на межі століть у навчально-виховний процес народних руських шкіл. Пріоритетними складовими літературного краєзнавства на даному етапі стали патріотичний компонент, морально-етичні ідеали, відомості із історії, природи, життя та побуту населення рідного краю. Зміст літератури рідного краю на цьому етапі розвивався перш за все у релігійно-християнській парадигмі.

Перспективи подальших досліджень пов’язані із розробкою моделі реалізації змісту літературного краєзнавства у сучасній школі.

Список використаної літератури

1. Волошин А. Азбука угро-руського и церковно-славянського чтенія / Августин Волошин. – Унгвар: Унію, 1908. – 110 с. **2. Волошин А.** Коротка історія педагогіки для учительських семінарій /Августин Волошин. – Ужгород: Унію, 1931. – 88 с. **3. Волошин А.** Читанка для угро-руської молоді. Часть перва для низших классов народных школ / Августин Волошин. – Унгвар: Унію, 1908. – 255 с. **4. Гомоннай В. В., Росул В. В., Талапканич М. І.** Школа та освіта Закарпаття / В. В. Гомоннай, В. В. Росул, М. І.Талапканич. – Ужгород, 1997. – 248 с. **5. Ігнат А.М.** Загальноосвітня школа на Закарпатті в XIX – початку XX ст. / Андрій Михайлович Ігнат. – Ужгород, 1971. – 69 с. **6. Магочій П. Р.** Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948) / Павло Роберт Магочій. – Ужгород: Полічка „Карпатського краю”, 1994. – 296 с. **7. Сабов Є.** Христоматія церковно-славянських и угро-руських літературнихъ памятниковъ / Євменій Сабов. – Унгварь. – 1893. – 238 с. **8. Pesina J.** Skolstvi na Podkarpatske Rusi v pritomnosti. – Praha: Statni nakladatelstvo v Praze, 1933. – 51 str.

Марфинець Н. В. Використання елементів літературного краєзнавства в школах Закарпаття на початку XX століття

У статті ми дослідили процес використання елементів літературного краєзнавства у шкільництві Закарпаття на початку XX століття, з'ясували суспільно-політичні та історико-культурні чинники, які мали вплив на шкільне літературне краєзнавство; дослідили стан шкільництва і простежили його зв'язок із вивченням літератури рідного краю; виявили, за якими напрямками збагачувалося літературне краєзнавство; виокремили особливості розвитку змісту літературного краєзнавства у досліджуваній період.

Ключові слова: літературне краєзнавство, початок XX століття, шкільництво в умовах Австро-Угорщини.

Марфинець Н. В. Использование элементов литературного краеведения в школах Закарпатья в начале XX века

В статье мы исследовали процесс использования элементов литературного краеведения в школах Закарпатья в начале XX века, выделили общественно-политические и историко-культурные факторы, которые повлияли на школьное литературное краеведение; исследовали состояние школ и проследили его связь с изучением литературы родного края; обнаружили, по каким направлениям обогащалось литературное краеведение; сформулировали особенности развития содержания литературного краеведения в исследуемый период.

Ключевые слова: литературное краеведение, начало XX века, образование в условиях Австро-Венгрии.

Marfines N. V. The use of elements of literary study of local lore in schools in Transcarpathia in the beginning of XX century

In this paper we studied the process of literary elements of local history in school Transcarpathia in the early XX century, found social, political, historical and cultural factors that influenced the school literary area studies, examined the state school system and traced his connection with the study of literature native land; found, which enriched the literary area studies areas, highlighted features of the literary content of local history in the period.

Key words: literary studies, beginning of XX century, schooling in Austria-Hungary.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2012 р.
Прийнято до друку 31.08.2012 р.